

खेळांडूच्या आक्रमकतेचा व स्व संकल्पनेचा मानसशास्त्रीय अभ्यास

डॉ. शेळके बंदीनाथ डी.

मानसशास्त्र विभाग प्रमुख
संत तुकाराम कला व विज्ञान महाविद्यालय, परभणी

सारांश:

माध्यमिक स्तरावरच्या खेळांडूचे शिक्षण हे त्यांची भावी दिशा निश्चित करू शकते म्हणून त्यादृष्टीने खेळांडूच्या विकासाकडे विशिष्ट लक्ष देणे फार महत्वाचे असते. म्हणून खेळांडूच्या आक्रमकता आणि स्व संकल्पनेचे नियोजन आणि खेळांडूमधील आक्रमकता कमी करणे आवश्यक असते. त्याबरोबरच त्यांची विशेष दक्षता घेणे आवश्यक असते. जर का त्यांची आक्रमकता वाढत राहिली आणि त्यांच्याकडे लक्ष दिले नाही तर त्याचे भविष्य धोक्यात येण्याची भीती नाकारता येत नाही. आणि आक्रमकता जर वाढतच राहिली तर त्याचे भविष्य धोक्यात येईल.

प्रस्तावना:

माणूस हा समाजशील प्राणी आहे. समाजात राहून आयुष्य जगत असताना त्यांना विविध समस्यांना तोंड द्यावे लागते. परंतू कितीही समस्या असल्या तरी तो समाजापासून अलिप्त राहू शकत नाही. त्याला स्वतःच्या भावना सांभाळून समाजातील इतर लोकांच्या ही भावनेचा विचार करावा लागतो. परंतू काहीवेळा व्यक्तीचे आपल्या भावनावर नियंत्रण राहत नाही त्यामुळे व्यक्ती जर रागात असेल तर त्याचा स्वतःवरचा ताबा सुटतो आणि त्याच्या हातून चुकीचे वर्तन घडू शकते. आणि हे चुकीचे वर्तन म्हणजे त्याला त्याच्या भावनेवर नियंत्रण नसणे त्याला आपल्या स्वतःहाच्या रागावर आक्रमकतेवर नियंत्रण ठेवता येत नाही. आणि आक्रमकतेमुळे अशी कृत्य घडतात आणि कालांतराने काही जनांना त्याचा पश्चातापही होतो. पण वेळ निघून गेलेली असते आणि त्या वर्तनामुळे खुप वाईट घटना घडलेली असते. मग त्या व्यक्तीमध्ये अपराधीपणाची भावना निर्माण होते.

या संशोधन लेखामध्ये आपण खेळांडूतील आक्रमकता व स्व संकल्पनेचा मानसशास्त्रीय अभ्यास करण्यात आलेला आहे. मानसशास्त्राचा अभ्यास करताना आपण मानवी वर्तनाचा, त्यांच्या हावभावाचा, समाजातील काही विकृत व्यक्तीच्या वर्तनाचा, काहींच्या मानसिक समस्यांचा, अनेक घटकांचा आपण अभ्यास करत असताना खेळांडूचा

अभ्यास करताना मानसशास्त्र फक्त त्या व्यक्तिला किंवा त्या खेळांडूलाच महत्त्व न देता त्या खेळांडूचा पुर्वइतिहास पाहिला जातो त्याची कौटुंबिक पार्श्वभूमी ही पाहिली जाते. घरातील वातावरण त्याचे मित्र-मैत्रिण यांचाही अभ्यास केला जातो.

व्यक्तीचा मुळ स्वभाव हा फार त्याच्या वर्तनावर राज्य करत असतो. असे म्हणायला काही हरकत नाही. त्याच्या सभोवतालचे वातावरण, निर्माण होणाऱ्या समस्या इत्यादी विविध कारणांमुळे समाजात बऱ्याच व्यक्तीमध्ये कमी अधिक प्रमाणात आक्रमकता दिसून येते. आक्रमकतेमुळे आपल्या वर्तनावर नियंत्रण राहत नाही. आणि एकवेळेस का? हे नियंत्रण सुटले की रागाच्या भरात तो कोणत्या प्रकारचे कृत्य करेल हे सांगता येत नाही.

आज आपण समाजात वावरत असताना बघतो की, छोट्या-छोट्या मुलांमध्येही आक्रमकता खुप मोठ्या प्रमाणात पहायला मिळते. ही आक्रमकता कशांमुळे निर्माण होत असेल? असा आपल्याला प्रश्न पडतो. परंतू याला एकच कारण आहे असेही आपण म्हणू शकत नाही. याला कुटूंब, शेजारी, मित्र आणि समाज या सर्वच बाबी जबाबदार असतात. अणखी एक सांगायचे झाले तर आर्थिक परिस्थिती, आई वडिलांचे योग्य संस्कार, चुकीच्या मार्गावर जात असतील तर आई वडिलांनी दुर्लक्ष करून चालणार नाही, असे भरपूर आपण कारणे सांगू शकतो.

परंतु मानसशास्त्रीय दृष्ट्या या खेळांडूमध्येही आपल्याला आक्रमकता दिसते. तर याचीही कारणे अशाच प्रकारची असतात. असे आपण म्हणू शकतो. आज आपण बघतो खेळांमध्ये कोणत्याही आक्रमकता दिसते आक्रमकता नसावी असे आपण म्हणत नाही परंतु आक्रमकता ही दुसऱ्या खेळांडूवर वर्चस्व गाजवणारी असावी त्याला दुःखापत करणारी नसावी.

आक्रमकता;

आक्रमकता म्हणजे असे वर्तन की ज्यामुळे एकव्यक्ती इतर व्यक्तींना इजा किंवा दुखापत करण्याचा प्रयत्न करते.

आक्रमकतेतुन होणारी दुखापत शारीरिक, मानसिक किंवा शाब्दिक असू शकते.

आक्रमकतेमध्ये व्यक्ती दुसऱ्याला इजा दुखापत करण्याचा हेतूच व्यक्तीचा असतो. सरासरी व्यक्तीमध्ये तान वाढला की आपण म्हणतो त्याचा चिडचिडपणाही वाढला आणि यातून आक्रमकता निर्माण होते आणि आक्रमकतेमुळे व्यक्ती स्व नियंत्रण गमावून बसते म्हणजे त्याच्या वर्तनावर त्याचा ताबा राहत नाही. मुलांमध्ये स्व नियंत्रण गमावल्यामुळे असे वर्तन आपल्याला दिसून येते.

आक्रमकतेचे प्रकार:

व्यवहारात प्रचलीत असलेल्या आक्रमकता या संज्ञेबाबत बराच गोंधळ आहे. असे म्हणल्यास वावगे ठरू नये कारण काही प्रसंगात आक्रमक वर्तनाचा पुरस्कार केला जातो. उदा, आक्रमक फलंदाजी करणे, मुष्टी योद्धे इत्यादी तर काही प्रसंगात अशा वर्तनाचा निषेध केला जातो. उदा, पत्नीवर हात उचलणे, इतरांना मारहाण करणे इत्यादी त्यामुळे सामाजिक मानसशास्त्राचा एक अभ्यासक म्हणून आपण आक्रमकतेचा काय अर्थ घ्यावा.

१. कारणीभूत आक्रमकता:

यामध्ये खेळांडूचा उद्देश नसतो दुसऱ्याला दुखापत करणे त्याला त्याचा फक्त उद्देश पूर्ण करायचा असतो.

२. विरोधी आक्रमकता:

यामध्ये खेळांडूचा उद्देश असतो फक्त समोरच्या खेळांडूला दुखापत करणे जिंकण्याचा

उद्देश नसतो फक्त समोरच्याला इजा पोहचविणे हाच असतो.

स्व संकल्पनेची व्याख्या:

मानसशास्त्रीय दृष्ट्या विचार केल्यास 'स्व' हा व्यक्तीमत्व रचनेचा गाभा किंवा केंद्र असून त्याच्या चारही बाजूंनीच व्यक्तीमत्वाचा इतर घटकांचे गुणवैशिष्ट्याचे संघटन झालेले असते. वास्तविक पाहता 'स्व' हा जन्मताच गुण नसतो. तर त्याचा विकास सामाजिक परिस्थितीमधून सामाजिक आंतरक्रियामधून होत असतो. म्हणूनच किंबाल यंगने 'स्व' ला आंतरीकीकरणाचीच एक बाजू मानून त्याची निर्मिती बाह्य आंतरक्रियांमुळे होते असे म्हटलेले आहे.

जॉन्सन (१९८९) यांच्यामते "स्वतःच्या व्यक्तीमत्वाचे प्रतिनिधित्व करणाऱ्या आंतरीक व्यवस्थेला 'स्व' असे म्हणतात.

स्व संकल्पनेचे प्रकार:

१. वास्तव 'स्व': ; त्मसंमसद्धि

मी कोण आहे, काय आहे व कसा आहे याविषयीचे स्वतःला असणारे ज्ञान म्हणजे वास्तव 'स्व' होय.

२. आदर्श 'स्व': (Ideal Self)

मी कसे असायला पाहीजे अथवा स्वतःकसे असावे या विषयीची व्यक्तीची कल्पना म्हणजे 'स्व' होय.

३. सामाजिक 'स्व': (Social Self)

इतरांना आपल्याविषयी काय वाटते याबद्दल व्यक्तीची स्वतःची समजुत म्हणजे सामाजिक 'स्व' होय.

हे सर्व प्रकार स्व-संकल्पनेत समाविष्ट होतात

संशोधनाची उद्दिष्टे:-

खेळांडूच्या आक्रमकतेचा व स्व संकल्पनेचा अभ्यास करणे.

संशोधन प्रश्न :-

खेळांडूच्या आक्रमकतेचा आणि स्व संकल्पनेच्या मानसशास्त्रीय संबंध आहे का ?

संशोधनाची परिकल्पना:-

खेळांडूच्या आक्रमकतेचा आणि स्व संकल्पनेचा मानसशास्त्रीय सार्थक संबंध नाही.

संशोधनाची मर्यादा :-

प्रस्तुत संशोधनामध्ये परभणी शहरातील माध्यमीक स्तरावरील चालू शैक्षणिक वर्ष २०१८-१९ मध्ये इयत्ता १० मध्ये शिकत असलेल्या खेळाडू विद्यार्थ्यां पुरतेच प्रस्तुत संशोधन मर्यादित असून त्यामध्ये या विद्यार्थ्यांच्या आक्रमकतेचा आणि स्व संकल्पनेचा स्तर कसा आहे आणि त्यांच्यामध्ये असलेली आक्रमकता आणि स्व संकल्पनेचाच अभ्यास करण्यात आलेला आहे.

संशोधन पद्धती:-

प्रस्तुत संशोधनासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. त्यामध्ये चालू शैक्षणिक सत्रामध्ये इयत्ता १० वी मध्ये शिकत असलेल्या विद्यार्थ्यांकडून त्यांच्या संदर्भात आवश्यक माहितीचे सर्वेक्षण सप्टेंबर २०१८ मध्ये करण्यात आली त्यानंतर याच विद्यार्थ्यांची निवड त्यांच्या आक्रमकता आणि स्व संकल्पना संदर्भात माहिती संकलीत करण्यासाठी करण्यात आली. त्या करीता शालेय स्तरावरील स्पर्धेदरम्यान कालावधीमध्ये संबंधीत विद्यलयामध्ये जाऊन विद्यार्थ्यांकडून मानसशास्त्रीय आक्रमकता आणि स्व संकल्पना चाचणीच्या माध्यमातून आवश्यक माहितीचे संकलन करण्यात आले अशा प्रकारे चाचणीचा वापर प्रस्तुत संशोधनासाठी करण्यात आला आहे.

संशोधनाची जनसंख्या आणि न्यादर्श:-

प्रस्तुत संशोधनामध्ये परभणी शहरातील सर्व माध्यमीक शाळा आणि या माध्यमीक शाळामध्ये इयत्ता १० वी मध्ये चालू शैक्षणिक सत्र २०१८-१९ मध्ये शिकत असलेल्या खेळाडू विद्यार्थ्यांचा समावेश आहे. या माध्यमीक शाळामधून यादृच्छिक न्यादर्शन प्रविधिच्या लॉटरी पद्धतीने शाळांची निवड करण्यात आली आहे. सप्टेंबर २०१८ मध्ये संबंधीत शाळामध्ये खेळाडूच्या आक्रमकता आणि स्व संकल्पनेच्या संदर्भात आवश्यक माहितीचे संकलन करण्याच्या दिवशी संबंधीत निवड करण्यात आलेल्या शाळामध्ये इयत्ता १० वीच्या वर्गामध्ये उपस्थित असलेल्या सर्व खेळाडू विद्यार्थ्यांची निवड गुच्छ न्यादर्शन

प्रविधिच्या साहायाने करण्यात आली अशाप्रकारे शहरातील ४ शाळामधून एकूण ८० विद्यार्थ्यांची निवड न्यादर्श स्वरूपात करण्यात आली आहे. परंतू यामध्ये आक्रमकतेसाठी ४० आणि स्व संकल्पनेसाठी ४० विद्यार्थ्यांची निवड करण्यात आली आहे.

संशोधनाची साधने :-**Aggression Scale (A-Scale):**

The investigator used aggression scale by Km Roma Pal and Dr. (Smt.) Tasneem Naqvi (1986) to collect the data related to Aggression (Appendix-I) for the present study. The test consists of 30 statements related to the personality of an individual which they answered by marking a Tick (V) mark corresponding to very much; much; ordinary; 'Less' very less', 'not at all', Thus, each item had five alternative answers graded on five point scale on the positive dimension and a zero point on the negative dimension. All the statements of this scale were related to behaviour of players.

Self-concept Scale

This scale was developed and standardized by Dr. Mukta Rani Rastogi.

Ten constructs of self-concept are included in this scale. They are:-

- 1) Health and sex appropriateness.
- 2) Abilities
- 3) Self-Confidence.
- 4) Self-Acceptance.
- 5) Worthiness.
- 6) Present, Past and Future
- 7) Beliefs and convictions
- 8) Feelings of shame and guilt

This scale consists of total 51 items related to 10 constructs of self-concept covering the perceptual, conceptual and attitudinal elements of self-concept. The ten constructs are health and vigour, ability, self-confidence, self-acceptance, worthiness, present, past and future, belief and conviction, feeling of shame and guilt, sociability and emotional maturity. These items are positive and negative in their nature. Five alternative responses were given for each item namely strongly agree, Agree, Undecided, Disagree and strongly disagree. Positive items were scored five to one and negative items are scored one to five for the same response alternatives. This scale can be self-administrative in nature. It can be administrated

individually as well as to a group. There is no time limit but the entire item can be completed in around 30 minutes. The reliability of this scale is determined by using split half method and found to be 0.87 which is indicative of highly reliability. Validity criteria of this scale is based on content validity

प्रस्तुत संशोधनासाठी आवश्यक माहितीचे संकलन करण्यासाठी डॉ.जी.सी.पाटील यांची Aggression Questionnaire वापरण्यात आली आणि स्व संकल्पनेसाठी डॉ.आर.के सारस्वत यांची स्व-संबोधन निर्धारन मापणी वापरण्यात आली-(self concept scale)

माहितीचे विश्लेषण :-

वरील साधनाच्या माहितीच्या आधारे माहितीचे विश्लेषण करण्यात आले. प्रस्तुत संशोधनात सर्व प्रथम आक्रमकतेचे मापण करण्यात आले व त्यानंतर स्व संकल्पनेचे ही मापण करण्यात आले.

Table no.1 show mean SD and t difference on aggression among sportsman

	N	MEAN	SD	t-value	Sing. level
Boys	40	76.45	6.263242	11.19	0.01
Girls	40	63.825	3.411049166		

Table no.2 show mean SD and t difference on self-concept among sportsman

	N	MEAN	SD	t-value	Sing. level
Boys	40	123.6	9.339192	6.15	0.01
Girls	40	112.475	6.594432		

निष्कर्ष :-

Boy's sportsman has high aggression level then girls sportsman and also gender difference found on self concept boys sportsman has high score on self concept inventory then girls sportsman

माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या खेळाडूमध्ये आक्रमकता आपल्याला जास्त प्रमाणात दिसून येते कारण त्यांच्याकडून भरपूर जनांच्या अपेक्षा

असतात. आणि त्या अपेक्षा पूर्ण करण्यासाठी खेळाडू वृत्तीमध्ये ते आक्रमकता जास्त प्रमाणात दाखवतात आणि खेळाडूमध्ये स्व संकल्पना सुद्धा आपल्याला जास्त प्रमाणात दिसून येते.

शिफारसी :-

- १.पालकांनी विद्यार्थ्यांच्या आवडी निवडी लक्षात घेउन त्यांच्या आवडी नुसार शिक्षण दिले तर आक्रमकता दूर होईल.
२. विद्यार्थ्यांमध्ये असणाऱ्या विविध क्षमता लक्षात घेउन त्यांना त्यांच्या आवडीनुसार खेळ निवडण्याची संधी दिली तर आक्रमकता कमी होईल.

संदर्भ :-

- १.दोरमारे अभिमन्यू रा आणि रसाळ पुंडलिक वि. सामाजिक मानसशास्त्र, उन्मेष प्रकाशन पुणे
- २.डॉ.राणे.एस.एस आणि प्रा एम.जी.प्रगत सामाजिक मानसशास्त्र, प्रशांत पब्लिकेशन्स, जळगाव
- ३.तडसरे विश्वास पाटील, अशोक, तम्बाके आणि दरेकर सामाजिक मानसशास्त्र, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर (२००१)
- ४.Indian society issues and problems,by R.J. Lote (june-2011), & sco publisher, Nagpur.